

Mine Tanaç Zeren'le* Söyleşi: İzmir'de Yahudi Yerleşimleri Üzerine

Raşel Meseri**

İzmir'de Sefarad Mimarisi ve Sinagogları¹ adıyla basılan kitabınız, 2000-2004 yılları arasında yazdığınız "Osmanlı Kentlerinde Sefarad Kültürünün Dönüşümünün Mimariye Yansımaları: İzmir Örneği" başlıklı doktora tezinize dayanıyor. Tez konusu seçiminde motivasyonunuz neydi?

Söz konusu çalışmayı yapmaya, İzmir sinagoglarını 1998 yılında ziyaret etme şansı bulduktan sonra karar verdim. Kararımda etken olan, yapıların mimari özellikleri, özgünlükleri, sadece mimari değil sanatsal birçok ünik özelliğe de sahip olmaları, ölçekleri, yapıların bir arada kümelenmiş olması ve bunların böyle bir birlikteliği oluşturan dokuyu örgütlemiş biçimlenmenin dünya üzerinde korunmuş neredeyse tek örneği olmasıydı. Yapıların yalınlıkları, içe dönük örgütlenmiş olmaları, bu yalın kabuğa karşın iç mekânlarının dış mekânlarına görece yarattığı tezatlık çok etkileyicidir. İzmir'in barındırdığı bu önemli mimari ve kültürel mirasın daha önce çalışılmamış olması üzerine bu çalışmaya yöneldim.

Öncelikle Sefaradların kimliğini tanımlamaya ve Osmanlı topraklarına ne zaman ve hangi koşullar sonucunda geldiklerine yönelik bir çerçeve çizelim mi?

Sefarad, İberya Yarımadası'nda yaşamış ve oradan göç etmiş Yahudi topluma verilen isimdir. Sefaradlar, İberya Yarımadası'ndan kovuldukları 1492 yılına kadar İspanya'da ve Portekiz'de Hıristiyanlar ve Müslümanlar ile birlikte yaşayan, hatta toplumun önemli üst sınıflarında varlık gösteren, siyaset, ticaret, bilim alanlarında rol almış bir topluluktur. 1492 yılında bu topraklardan kovulmuş ve Avrupa'ya yayılmışlardır. Yurtlarından kovulan ve ekonomik, ticari ve bilim alanlarında ileri düzeye ulaşmış Sefarad toplulukları, Avrupa'nın çeşitli kentlerinde ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişen kentlerinde yaşam alanı bulmuşlardır. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlılar Yahudilerin imparatorluk topraklarına yerleşimini teşvik etmiş, İspanya'dan ve Portekiz'den kovulan Sefarad Yahudileri geliştirmekte olan Selanik gibi liman kentlerine ve İstanbul'a yerleştirilmişlerdir.

Çalışmanızda Osmanlı topraklarına gelmeleriyle birlikte Sefaradların ekonomik, sosyal ve kültürel olarak üç ana dönemde değerlendirilmesi gerektiğini söylüyorsunuz. Bu dönemlerin ayırt edici özellikleri ve kent mimarisi ile yaşam alanları temelinde gösterdiği farklılıklar nelerdir?

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

** Yazar, yönetmen

1 (İstanbul: Yalın Yayıncılık, 2010), 320 s., ISBN-13: 9789944313780.

Aslında bu genellemeyi İzmir üzerinden yapıyorum. Yahudi cemaati açısından İzmir, Osmanlı İmparatorluğu kentleri arasında en son gelişen Sefarad yoğun kent olarak 17. yüzyılda şekillenmiştir. 17. yüzyılda kente göç eden Yahudiler, varlıklı, yabancı dil bilen, ticaret alanında önemli katkıları olan ileri seviyede bir topluluktur. Beraberlerinde getirdikleri birikimleri ve yeni gelişmekte olan İzmir kentinin onlara sunduğu imkânlar ile kentte yaşadıkları ilk on yıllar refah içinde geçmiştir. Bu süreç 1580-1750 yılları arasındaki dönemi kapsar ve ben bu dönemi “yükseliş dönemi” olarak nitelendirdim. Bu dönemde, Yahudi toplumu ticaret aksına yakın konumda oluşturdukları mahallelerinde, her alt cemaatin kendine ait sinagogun etrafında örgütlendiği bir yaşantı sürdürmüştür.

Yahudi cemaatinin İzmir’e ilk yerleştiği yıllardaki nüfusu ile yaptırmış olduğu sinagog sayısı orantılı değildir. Çok küçük alanlarda çok sayıda sinagog yapılmış olmasının nedeni, her cemaatin kendisine ait bir sinagog inşa etmiş olmasıdır. Bu dönemde Sefarad kültürünün yansıması olan merkezi planlı sinagogların inşa edildiğini gözleniyor. Şalom, Sinyora Giveret, Hevra, Algaze, Bikur Holim, Or-Hayim, Portekiz sinagogları, Sefarad kültürünün biçimlendiği, merkezi planlama ile yapılmıştır.

Konutlar, Yahudilerin içinde yaşadıkları toplumlardan gizlenme ve azınlık olmalarından kaynaklanan bir aradalık ihtiyaçlarına hizmet edecek biçimde oluşturulup örgütlenmiştir. Yahudilerin bir arada oturdukları ev veya evler topluluğuna Yahudhâne veya kortejo² denilmektedir. Ladino dilinde kortejo “avlu” anlamına gelir. Bunlar Sefarad Yahudilerinin kendine özgü yaşam ve mimari anlayışları ile şekillenen; avlular etrafında teşkil edilmiş, bir arada yaşamayı olanaklı kılan konut birimleridir. Merkezinde genellikle bir fiskiyeli havuzun yer aldığı avlu mekânının dört tarafını, konut hacimlerinin çevrelediği, her konut biriminin bir çekirdek aileye hizmet ettiği, banyo, mutfak gibi ortak mekânların zemin katta, avluya açılan hacimler biçiminde teşkil edildiği, birlikte yaşam alanlarıdır.

17. yüzyıldan başlayarak, İzmir yaşantısında son derece etkin bir rol oynayan Yahudi cemaati, 1688 yılında Sabetay Sevi’nin kendisini mesih ilan etmesi ile ikiye bölünmüş, bu olay toplumda ümitsizlik yaratmış, toplum içine kapanmış, Yahudilerin kentte yaşayan Avrupalılar ile kurmuş oldukları ticari ve kültürel birliktelik zayıflamıştır. Bu dönemi “gerileme dönemi” olarak sınıflandırmaktayım. Gerileme döneminde Avrupa ile sürdürülen ticari ilişkiler zayıflamış; Avrupa’dan gelen göç dalgaları da sona ermiştir. Yahudi cemaati, iç

2 Yahudilerin bir arada oturdukları, birçok oda ve bölükleri bulunan bina. Ladino’daki *kortejo*, Türkçedeki Yahudhâne/Yahudihane ve aile evi terimleri ile eşanlamlı olarak kullanılır. Çok sayıda yoksul Yahudi ailenin bir arada yaşadığı, çok katlı büyük binaları tanımlar. Kalabalık mahallelerdeki yoksul Yahudiler için özel olarak inşa edilmiş ya da 19. yüzyılda Yahudihaneyeye çevrilen İstanbul’daki Tekfur Sarayı gibi büyük binalardan dönüştürülmüş yapılardır. Bkz. Cengiz Şişman, “Yahudihane”, *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, Cilt 4 içinde, der. Norman A. Stillman (Leiden: Brill, 2010), 616 ve *Journey into Jewish Heritage*, “The History of the Izmir ‘Cortejos’”, erişim tarihi 17 Ekim 2017, <http://www.jewish-heritage.org.il/subcontentpage.aspx?id=233> –en.

dönük bir yaşam sürdürmeye başlamış; eğitim düzeyleri de gerilemiştir. Salgın hastalıkların, kentte yaşanan doğal afetlerin de gerileme dönemine girilmesinde etkisi olmuştur. Kentte yaşayan Rum nüfus, Yahudi nüfusun boşalttığı iş kollarını doldurmaya başlamış, kendileri gibi Hıristiyan olan Levantenler de bu durumu tercih etmişlerdir. Genel tablo Yahudi nüfusun büyük bir çoğunluğunun İzmir bağlamında Osmanlı İmparatorluğu'nun ticaret ağlarındaki etkinliklerini yitirdiğini gösterir. Öte yandan Frankolar olarak adlandırılan, genel Yahudi nüfusu içinde küçük bir orana sahip bir grup İtalya ile ticari faaliyetlerini 18. yüzyıl boyunca sürdürmüş ve 1850'li yıllarda Doğu'da yaşayan Yahudi cemaatinin modernleştirilmesi hareketinde de büyük rol oynamıştır.

Yahudi cemaati bu dönemde de ilk dönemde yaşadıkları bölgede yaşamlarını sürdürmeye devam etmiştir. Ancak yerleşim alanları, ilk dönemde olduğu gibi sadece iki mahallede sınırlı kalmamış, nüfusun artmasına paralel olarak Kadifekale eteklerine doğru genişlemiştir. Gerileme döneminde artık tüm alt cemaatlerin kaynaşmış olduğunu görüyoruz. Yahudiler, "merkezi planlı" sinagoglarında ibadetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak 18. yüzyılda İtalyan Yahudiler ile ticaret bağlarını sürdüren Frankoların etkisi ile bazı sinagog yapıları merkezi plan kurgusundan Venedik gettosundaki örneklerde olduğu gibi "bipolar" kurguya dönüştürülmüştür. Şalom ve Hevra sinagogları bipolar plan kurgusuna dönüştürülmüş örneklerdir. Bu uygulamaya paralel olarak Hevra Sinagogu İzmir Yahudi cemaatine din eğitimi veren bir okula dönüştürülmüştür.

Bu dönemde nüfusun artması, yeni sinagog yapılarının inşa edilmesi ihtiyacını doğurmuş ancak ekonomik nedenler buna olanak tanımamıştır. Oluşan ihtiyaçların karşılanabilmesi için cemaatin ileri gelenleri ya da dindar kişileri kendi konutlarını ya da konutlarının bir bölümünü ibadet mekânına dönüştürmüştür. Bu dönemde çok sayıda konut-ibadethane ortaya çıkmıştır. Bu yapılara "oratar" denilmektedir. Beit Hillel Sinagogu, bu yapı tipinin günümüze ulaşmış tek örneği.

"Aydınlanma dönemi" olarak adlandırdığım üçüncü dönemde, ki bu dönem Osmanlı'nın Batılılaşma dönemi ile paraleldir, Yahudi cemaatinde modernleşme hareketleri kapsamında gelişmeler yaşanmıştır.

Yahudi nüfusunun eğitilmiş ve zengin azınlığı olan ve Yahudi Aydınları olarak adlandırılan Frankolar, Fransa'nın ve diğer Avrupa kentlerindeki cemaatlerin maddi yardımları ile Doğu'da sefalet içinde yaşayan ve büyük bir çoğunluğunu Sefarad Yahudilerinin oluşturduğu toplumun eğitilmesi ve refaha çıkartılması doğrultusunda örgütlenmişlerdir. İzmir'de Alyans Okulları kurulmaya başlanmıştır.

Aydınlanma hareketlerinin başlamasına paralel olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gözlenen tablo, Yahudi nüfusunun kent içinde artık tek bir noktada odaklanmıyor oluşudur. Gelenekçiler ilk yerleşme alanları olan Kemeraltı, İkiçeşmelik ve civarındaki mahallelerinde yaşamlarını sürdürmüş; Yahudi cemaatinin aydın kesimi kentin diğer bölgelerine dağılmıştır. Bu dönemde, mimaride yaşanan en okunabilir değişim sinagog ve konutlarda

görülür. Sinagogların mekân kurguları merkezi planlamadan, Batılılaşmanın temsili olan bazilikal planlamaya dönüşür. Bu anlamda yeni yaşam yerleri olan Karataş ve Karşıyaka'da örgütlenen sinagoglar neoklasik üslupla, sokağa cephe veren nitelikte bazilikal mekân kurgusu ile üretilmeye başlanır. Beit İsrail, Kaal Kadoş sinagogları İzmir'de bazilikal plan kurgusu ile üretilen sinagoglardır. Benzer şekilde Kemeraltı'nda varlık gösteren bazı sinagoglarda da dönüşüm yaşanmış, merkezi planlı bazı sinagogların iç mekân kurguları merkezde konumlanan dua kürsüsünün hekal duvarına çekilmesi ile bazilikal plan kurgusuna dönüştürülmüştür. Sinyora Giveret ve Etz Hayim sinagogları bu dönüşümü yaşayan sinagoglardır.

O dönemde İzmir'de Batılı olarak tanımlanabilecek kesimin Levantenler olması, Batılılaşmanın temsili olan konutların da Levanten konutları olarak değerlendirilmesi ile Yahudi cemaatinin Batılılaşma etkisi ile yaşam şartları değişen kesimi kendilerine bu tarzda konutlar inşa etmiştir. Kortejo yapılarının üretilmesine de devam edilmiş, ancak Karataş bölgesinde yeni üretilen kortejolar, birçok ailenin bir arada yaşadığı bir kompleks olarak değil de tek bir ailenin yaşadığı, denize bir iskele ile uzanan büyük ölçekli konutlar olarak kullanılmıştır. Kemeraltı bölgesinde varlık gösteren kortejo yapıları ise ilk yapılandıkları gibi her yaşam ünitesinde bir ailenin yaşadığı çoklu yaşama hizmet veren kompleksler olarak kullanılmaya devam etmiştir.

17. yüzyılda İzmir'de mesihlik iddiasıyla ortaya çıkan ve geniş kitleler tarafından kabul gören Sabetay Sevi'nin Sefarad toplumunda derin etkiler bıraktığını ve cemaat içinde bir ayrışma yarattığını biliyoruz. Sözü edilen ayrışmanın İzmir'de fiziki olarak kent yerleşimi kapsamında herhangi bir değişim yarattığından söz edebilir miyiz?

Evet, Sabetay Sevi'nin İzmir'de mesihlik iddiası ile ortaya çıkması toplumu etkilemiştir. Sevi toplumu ona inananlar ve inanmayanlar olarak ikiye bölmüş; toplumun bir arada tutunabilmesi için din eğitimi veren kurumlar artmış; yeni nesil, din odaklı bir eğitim almaya başlamış; bu durum da içine kapalı bir toplum yaratmıştır. Bu, aynı zamanda, Yahudilerin süreç içinde ticaret hayatında oynadıkları önemli rolün azalmasına yol açmış; cemaat ekonomik anlamda bir çöküş dönemine girmiştir. Yahudi cemaati İzmir'e ilk geldiği dönemdeki refahı kentte yaşadıkları dört yüz sene boyunca sürdürebilseydi, kent yerleşiminde belki fiziki farklılıklar olabilirdi. Nüfus artışı devam etmesine rağmen ihtiyaç duyulan yeni sinagog mekânlarının inşa edilememiş olması, fiziksel olarak varoluşun gerilemesine işaretler.

Sefaradlar Osmanlı topraklarına geldikten sonra yerleşmek için neden liman kentlerini, özellikle İzmir'i tercih ettiler? Bunun sınıfsal nedenleri ve yerleşimin sayısal dağılımı nedir?

İzmir Sefarad Yahudilerinin Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmeye başladıkları 15. yüzyılda önemli bir liman kenti değildi. Osmanlı İmparatorluğu'na

1492 sonrasında yerleştirilmiş Sefarad topluluklar, İzmir'e kentin 1600'lü yıllarda bir ticaret bölgesi olarak canlanmaya başlaması ile yaşadıkları kentlerin önemlerini yitirmesiyle doğru orantılı olarak göç etmişlerdir. Özellikle İzmir'i tercih etmelerinin nedeni, bu yeni cazibe merkezinin yeni iş fırsatları sunuyor olmasıdır.

Göçler esasen Selanik ve İzmir'in hinterlandındaki kentlerden gerçekleşirken, Avrupa kentlerine yerleşmiş olan bazı gruplar ya da Portekiz'de yaşayan Marranolar o tarihte kente gelerek sinagoglar inşa etmiş ve bunların etrafında örgütledikleri mahallelerinde bir yaşam alanı oluşturmuşlardır. Bu anlamda İzmir Sefarad cemaatinin, farklı alt cemaatlerin oluşturduğu bir topluluk olarak örgütlendiği görülür. Bu mozaik, her alt cemaatin kendisi için özel bir sinagog yapısını örgütlemesine neden olmuş, bu da birbiri yanına inşa edilen sinagog yapılarının günümüzde de var olan dokusunu oluşturmuştur.

İzmir yeni gelişen bir limandır ve buna paralel olarak da birçok iş imkânı sunma potansiyeline sahiptir. İzmir'i tercih eden Yahudi cemaatleri, genellikle ticari etkinliğini yitiren ya da ticari potansiyelleri daralan bölgelerden İzmir'e göç etmişlerdir. Bunların en önemli örneği Selanik Yahudileridir. Selanik kenti, Osmanlı kentleri içinde yoğun Yahudi nüfusa sahip kentlerden birisi hatta belki en önemlisidir. Yahudiler Selanik'e yerleştikten bir süre sonra başta Vardar Nehri ve kolları üzerinde olmak üzere, kente yakın mahallerde "batan" adı verilen çuha değirmenleri inşa etmiştir. Avrupa'da yaygınlaşmaya başlayan yeni bir teknik donanıma sahip bu değirmenlerde yünlüler hava şartlarına daha dayanıklı hale getirilirdi. Bu ürettikleri tekstil malzemesi yenicilerin kıyafetleri için kullanılmıştır. Bu ihtiyacın azalması ile bu iş kolu önemini yitirir. Bu ve farklı kentlerde yaşanan benzer gelişmeler, iş imkânlarının azalmasına, dolayısıyla Yahudi toplumunun yeni arayışlar içine girmesine neden olmuş, İzmir de bu dönemlerde gelişmeye başlayan bir liman kenti olarak Yahudi cemaatlerinin dikkatini çekmiştir.

İzmir Yahudi cemaatini oluşturan kesimlerin sayısal oranları net bir biçimde bilinmese de, cemaatin Selanik, Aydın gibi yakın illerden ve Portekiz'den gelen Marranolardan oluştuğu bilinmektedir.

Gerek Sefaradların gerekse Portekiz'den gelen Yahudilerin kent yaşamında bir arada var olma dinamikleri ile gündelik yaşam ve inanç tercihlerinin kesişme noktası olan yerleşim birimlerindeki örgütlenme biçimleri hakkında neler söylenebilir?

Alt cemaatlerin her biri İzmir'e ilk yerleştiğinde kendine ait bir sinagog inşa etmiştir. Buna her alt cemaatin farklı ritüellerinin bulunması, Osmanlı'nın farklı kentlerinden gelen cemaatler ile Portekiz'den gelen cemaatin farklı dil konuşuyor olması yol açmıştır. Günümüzde varlığını koruyan dip dibe kurulu fiziki dokunun nedeni budur. Her cemaat kendi sinagogunda ibadet etmiş, kendi sinagogunun avlusunda bayramını kutlamış, sinagogların giriş mekânı olan ve aynı zamanda küçük ölçekli bir sinagog olarak da iş gören midraş

mekânını da öznel okulu olarak kullanmıştır. Alt cemaatler arasındaki kültürel ayrışma 1750'lerde sona ermiş, bu tarihten itibaren topluluk içinde kökenlerden çok sınıfsal ayırım belirleyici olmuştur. Bu dönemde din eğitimi verilen ana bir yapılanma da olmuş, Hevra (Talmud Tora) Sinagogu cemaatin okulu olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Mahalle örgütlenmelerinin kentlere göre farklılık barındırdığından söz edebilir miyiz?

Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden Yahudiler imparatorluğun düzenine göre çizilmiş fakat fiziki olarak görülmeyen sınırların belirlediği mahallelerinde içe kapalı, sinagogun merkezde olduğu bir yaşam sürmüşlerdir. Osmanlı kentleri incelendiğinde Yahudi mahallelerinin diğer etnik grupların mahallelerine göre her zaman Müslüman mahallelerine yakın veya bitişik nizamda konumlandığı ortaya çıkar. Bu durum sadece İzmir ve Selanik'te değil, Tunus, Kahire, Şam, Halep, Musul, Bağdat gibi Yahudi nüfusunun yoğun olduğu diğer Osmanlı kentlerinde de gözlenebilir.

Osmanlı topraklarında var olan dinsel/etnik/kültürel çeşitlilik, kentsel yerleşim bölgelerinde nasıl dinamikler oluşturmuştur? Sefaradlar özellikle İzmir'de nasıl konumlanmışlardır?

İzmir Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi ve Avrupalılardan oluşan bir toplumsal mozaiği barındırır. Bu beş etnik yapının kent içindeki konumları incelendiğinde, Müslümanların Kadifekale eteklerinde, Avrupalıların (Levantenler) kıyı kesimde, Rum ve Ermeni nüfusun Avrupalıların biraz arkasında, Yahudilerinse Müslüman ile Rum ve Ermeni mahalleri arasında, hemen Müslüman mahallesinin sınırından başlayarak yerleşik oldukları görülür. Mezarlıkbaşı ve Havra Sokağı Sefaradlar için büyük birikim noktalarından birisi olmuş; süreç içinde Yahudiler Kemeraltı'nın üst kesimlerine yerleşerek ticarete en yakın yerlerde oturmuştur.

19. yüzyılın ortalarına geldiğimizde Osmanlı'da yaşanan olaylara paralel olarak Yahudi cemaatinde de politik, ekonomik ve kültürel alanlarda değişim rüzgârları estiği gözlemlenir. Buna bağlı olarak mimarinin ve gündelik yaşamın İzmir'de ne şekilde etkilendiğine değinir misiniz?

19. yüzyılda yaşanan modernleşme hareketi, Yahudi cemaatini de etkilemiştir. Bu hareketlerin etkisi ile sinagog mimarisinde değişim yaşanmış, Batılılaşmanın sembolü olan bazilikal planlı sinagog mimarisinin kullanımı öne çıkmıştır. Sadece yeni örgütlenen sinagoglar bu kurgu ile üretilmemiş, merkezi planlı sinagogların bazılarının mekân kurgusu da bazilikal plan kurgusuna dönüştürülmüştür. Yahudi nüfus, kentin çeperinde konumlanan yeni gelişen mahallelerinde kendilerine İzmirli Levantenlerin yaşadığı tarzda konutlar

inşa etmiştir. Sosyal yaşantı da buna paralel olarak evrilmiştir.

Aydınlanma döneminde, Alyans Okulları'nın açılmasının ardından, bu kurumlarda eğitim almış olan genç nesil, kent içinde yeni yerleşme merkezleri olan Karataş bölgesinde, Batılı tarz yaşantının gerekleri olan toplanma, partiler verme, tartışmalar yapma, yemekler düzenleme gibi toplumsallaşma ihtiyacına cevap verecek sosyal kulüpler örgütlemiş, cemiyet evleri açmıştır. Bu yeni yapı türü 1890 yılından itibaren, yani Alyans Okulu'nun ilk mezunlarını vermeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. İsrail Gençliği Cemiyeti, İsrailitlerin Gelişmesi için Çalışan Dostluk Cemiyeti, Alyans Mezunları Cemiyeti bu yeni yapının örnekleridir.

Sanıyorum ki şimdiye kadar çizdiğiniz çerçeve, Sefarad kültürünün Osmanlı'da gösterdiği etkileşim, değişim ve dönüşüm alanlarını tanımladı. Şimdi spesifik olarak İzmir'deki kortejo adı verilen yerleşim birimlerinin varoluş nedenlerini tanımlar ve konumlandıkları bölgelerinin nasıl ve ne şekilde belirlendiğini anlatır mısınız?

Kortejolar, 17. yüzyıldan itibaren kent nüfusunun artmasına paralel olarak büyük yangınlarla sarsılan kentte hem ucuz konut sorununu çözmek, hem de hayatın zorluklarına birlikte göğüs gerebilmek amacıyla inşa edilmiştir. Deprem, yangın, sel gibi can ve mal kaybıyla sonlanan felaketlerin yaşandığı İzmir'de, evsiz kalan veya ekonomik durumları iyi olmayan aileler, kortejo yapılarının üretilmesi ile avluya bakan tek göz odalarda toplu olarak yaşamaya başlamışlardır. Söz konusu yapı kompleksinde, avlu, mutfak ve tuvaletler, ortak kullanım alanlarıdır. Avluların ortasında kuyu, tulumba ve ağaçlar yer almaktadır. Daha çok insanın yaşaması amaçlandığı için avluyu çevreleyen iki ya da üç katlı konut blokları olarak eski İzmir hanlarına benzer biçimde geliştirilmişlerdir. Kortejoların kapıları gece belli saatte kapanıyor, anahtarlar odacı başına teslim ediliyor, herhangi ani bir gelişme, hastalık, doğum gibi olaylar meydana geldiğinde kapı odabaşı tarafından açılıyordu. Yani kortejolar dışı kapalı örgütlenmiş yaşam alanlarıydı.

İzmir Yahudi cemaati kente gelip yerleştikleri 16. yüzyıldan itibaren, Kemeraltı tarihi çarşısı çeperinde, günümüzde Eşrefpaşa Caddesi ile bölünen bölgede, sekiz adet mahalle örgütlemişlerdir. Bu mahalleler Havra Sokak, Hahambaşı (Güzelyurt), Efrati (Güneş), Kestelli, Hurşidiye (Yeni Mahalle), Çavez (Kurtuluş), Bene İsrail (İstiklal) ve Sonsina'dır. Havra Sokağı olarak adlandırılan mahallede, Yahudi topluluğunun kente ilk yerleştiği dönemde inşa ettiği sinagog yapıları yer almaktadır. Kortejo yapıları yoğunlukla diğer mahallelerde örgütlenmişlerdir. Günümüzde varlık gösterenler Anafartalar Caddesi'nin sağında ve solunda olacak şekilde Hurşidiye, Çavez ve Bene-İsrail mahallelerinde yer almaktadır. Yahudi mahallelerinde 220 civarında kortejo yapısı olduğu düşünülüyor.

Paşayakov Yahudhânesi (Cevahir Han), Taş Kortejo ve Manisa Akhisar Otelı günümüze taşınan örneklerdendir. Bu yapıların plan kurguları avlulu tip,

sokaklı tip ve organik gelişim göstermiş tip olarak üç farklı biçimdedir. Avlulu tipte yaşam birimleri odalardır; oda hacimleri dikdörtgen bir avlu etrafında bulunur. Zemin katta ortak kullanımların sürdürüldüğü ıslak hacimler ve mutfak yer alır. Üst katlarda oda hacimleri, avluya bakan bir koridor etrafında teşkil edilmiştir. Sokaklı tip, I veya T biçiminde, bir iç sokağa açılan, bitişik nizam olarak teşkil edilmiş, iki katlı, birbirlerinden bağımsız çalışan konut birimlerinden oluşan küçük ölçekli yerleşimlerdir. Konutlar içlerinde ıslak hacimlerini ve mutfak nişlerini barındırmaktadır. Söz konusu bu iç sokağa cephe veren konut birimleri benzer özellikler göstermektedir. Organik gelişim göstermiş tip, yine bir sokak üzerinde teşkil olmuş, yan yana birbirlerinden bağımsız olarak örgütlenmiş konut birimlerinden oluşmaktadır. Ancak bu tip örgütlenmede sokak organik olarak şekillenmiştir. Bir araya gelerek organik oluşumlu sokak örüntüsü etrafında teşkil olan konutlar, büyük ölçekli bir yerleşim alanı oluştururlar. Sokağın oluşturduğu örüntüde, sokak belirli yerlerde genişler, meydancıkları ve küçük oturma alanlarını da oluşturur. Paşayakov Yahudhânesi bu tipin korunmuş tek örneğidir.

Yükseliş döneminde, yeni yerleşim alanlarından olan Karataş'ta da kortejo yapıları inşa edilmiştir. 1976 senesine kadar mevcut olan kortejoların sayısı dördttür. Bu yapılardan birinin Karataş Lisesi'nin karşısında konumlandığı ve Madam Levi'ye ait olduğu bilinmektedir. Bir diğeri Yahudiler tarafından Han de las Cavras olarak adlandırılan yapıdır. Bu yapı günümüzde İzmir Kız Lisesi'nin karşısında, polis karakolunun konumlandığı yerde yapılmıştır. Urgancıoğlu Aile Evi olarak adlandırılan bir başka yapı da yine bu iki yapıya yakın yerde konumlanır. Urgancıoğlu'nun kuzeyinde yer alan dördüncü yapı, Karataş Lisesi'nin çaprazındadır. Günümüzde yapının sadece bir kolu mevcuttur ancak çok fazla değişikliğe uğramıştır.

Kortejolar diğer etnik, dini ve kültürel yapılanmalara herhangi bir esin kaynağı olmuş mu? Başka mimari biçimlerle ilişkisi var mı?

Kortejo yapılarının mimari kurgusu ve bu mimari kurguyu şekillendiren yaşantı çok özgündür. Bu anlamda da herhangi bir başka etnik, dini yapılanma ile bir bağlantısı olduğu söylenemez.

Bir akademisyen olarak, bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az sayıda kalmış bu özel yapıların koruma altına alınması gerektiğini düşünüyor musunuz?

Tabii ki hem bir akademisyen, hem de bir koruma uzmanı olarak bu özel yapıların koruma altına alınması gerektiğini savunuyorum. Hatta bu çalışma alanında var olduğum günden beri bu birikimin nasıl korunabileceği üzerine çalışmalar yapıyorum. İzmir kentinde dört yüzyıllık bir tarihi olan Yahudi cemaatinin yaşantısının izleri günümüzde de korunması gerekli kültür varlıkları olarak sürmektir. Kentte yer alan on üç sinagog yapısı, kortejolar, Gürçeşme Yahudi mezarlığı ve mikvesi, hahamlar tarafından yazılmış eski kitaplar, Haim

Palaci'nin mezarı ve sinagogu Beit Hillel, Sabetay Sevi'nin evi ve sinagogu (Portekiz Sinagogu), Yahudi Hastanesi, Yahudi cemaatinin ne kadar büyük ve önemli bir toplum olduğunu gösteren kültürel ve tarihi değerlerdir. Bu bahsettiklerimiz fiziki olarak görebildiklerimiz; bunların geleceğe aktarılması tabii ki çok önemli ancak tek başına yeterli değil. Tüm bu seneler boyunca nasıl fiziki çevre, mekân evrildiyse, Sefarad Yahudilerinin bu topraklara getirdikleri sosyo-kültürel tüm birikimleri de, yaşadıkları coğrafya özelinde evrilmiştir. Günümüze iletilen bu fiziki çevre ile tüm bu ritüellerin, yaşam hikâyelerinin, fiziki çevreyi biçimlendiren yaşantının, yani somut olmayan kültürel mirasın da araştırılıp deşifre edilip okunur kılınması önemlidir.